

crkva u svijetu

RASPRAVE I ČLANCI

PRED PROBLEMOM HUMANISTIČKIH IDEJA I POKRETA

Ratko Perić

Izraz humanizam — čovječnost ili ljudskost — može se uzeti u općenitom smislu riječi razumijevajući pod tim moralno-umni napor da se ispuni ljudska težnja za potpunijim čovjekom.¹ Ali pojam se humanizma također pridaje raznim društvenim i gospodarskim pokretima, čudorednim i mislilačkim strujanjima kao i konkretnoj praksi kojoj je cilj ostvariti bitne duhovne i materijalne probitke čovječanstva. Ovdje ćemo imati u vidu i šire i uže značenje humanističkih pokreta. (O kršćanskom i marksističkom humanizmu nećemo ovdje izravno govoriti). Naravno, nemoguće nam je zalaziti u potanje analize i poruke pojedinih humanizama; iznijet ćemo najčešće samo temeljne crte i glavna obilježja. Moramo napomenuti da ćemo ih promatrati uglavnom pod vidom ljudske etike, povijesti filozofije i kršćanske vjere.

POVIJESNA RETROSPEKTIVA

Otkad se pojavio na zemlji, čovjek je počeo tražiti osmišljenje vlastitog života i smisao ljudske povijesti. U tom mučnom traganju i zalaganju dolazio je do raznovrsnih teoretskih zaključaka i praktičnih stavova i sustava. Svakom je jasna misao da čovjek nije ono što bi trebao biti, tj. da je uvijek samo neispunjeni nacrt, zamišljeni a do kraja neispisani tekst jedne čudne drame. Kakvu je sebi vrhovnu vrednotu postavljao, tako se nastojao izgrađivati i humanizirati. Općenito se može reći u poslovičnoj usporedbi: »Reći mi što ti je Bog, pa ću ti reći kakav si čo-

¹ O takvom humanizmu, kao općem pokretu, govori II. vat. sabor u *Gaudium et spes*, 6, 55, 92. Usp. također *Novi katekizam*, Stvarnost, Zagreb, 1970, 41—42, 322—323, 337—338.

vjek!² Tu pojavu humaniziranja možemo redosljedno pratiti od vremena stare Atene, košnice visokog filozofskog zujanja, iz 6. i 5. stoljeća prije Krista sve do naših dana.³

Grčka filozofija

Prvi poznati izvor raznih humanizama osjeća se u staroj Ateni, središtu antropološke filozofije koja je proučavala čovjekov duh i misao, njegovu životnu svrhu i vrijednost. Filozof Protagora (481—411. pr. Kr.), jedan od vodećih sofista, zastupao je subjektivnost ljudske spoznaje i relativnost svih ljudskih vrednota. Njegov traktat *O bogovima* počinje rečenicom: »Što se tiče bogova, nije moguće znati postoje li ili ne postoje.«⁴ U Protagorinim djelima nalazimo i onu glavnu ideju vodilju svakog humanizma: »Čovjek je mjerilo svih stvari.«

Posve drugačiji smjer humanizma zacrtao je veliki Sokrat (470—399. pr. Kr.). Naučavao je naravni etički i religiozni humanizam. Svome moralnom intelektualizmu postavio je temelj u Božjem umu i božanskoj transcendenciji. Stoga je optužen s bezboštva i tragično završio.

Glasoviti Platon (427—347. pr. Kr.) širio je humanistički svjetonazor u okviru dualističke ontologije. Po toj nauci čovjek je biće sastavljeno od tjelesne materije koja služi kao zatvor za duhovnu dušu koja je dospjela iz carstva ideja. Smisao se života postiže tim što se duša oslobađa svog sjenovitog svijeta i vraća u pravo životno carstvo ideja.

Najveći i najpriznatiji grčki mudrac Aristotel (384—322. pr. Kr.) udario je temelje humanizmu u kojem prevladava hilemorfistička ontologija s etičko religioznim usmjerenjem, ali sa slabo istaknutom naukom o konačnom cilju čovjekove opstojnosti, o eshatologiji.

Filozof Epikur (342—270. pr. Kr.) krenuo je drugim putem u vrednovanju čovjeka. Zastupao je senzističku ontologiju na kojoj je zasnovao etiku uživalačkog karaktera. Glavni cilj života jest zadovoljstvo — na svim planovima i sa svim plodovima — ali usklađeno i trajno čovjekovo uživanje.

Stoička škola (od 300. pr. Kr. do 529. po Kr.) najviše se zanimala etičkim vrednotama i problemima. Etika je zasnovana na razumu. Stoici su zastupali umni humanizam u visokoj spiritualnosti, disciplinirajući prirodne nagone.

Cinički »dokoličari« prezirali su iz posve etičkih motiva vanjski svijet i kulturna civilizacijska dobra, svodeći svoje potrebe na minimum egzistencije. Cirenska se škola, naprotiv, spustila na uživalaštvo antietičkog obilježja, naučavajući prevrat svih vrednota.

² Usp. B. Häring, Promatranje vrednota s kršćanskog gledišta, *Bogoslovska smotra*, 2, 1975, 177.

³ U iznošenju povijesnog pregleda služio sam se knjigom V. Pavičevića *Osnovi etike*, BIGZ, Beograd, 1974, 217—375, kao i nekim drugim izdanjima i rječnicima.

⁴ Navod preuzet iz W. Jägera, *Humanizam i teologija*, *Obnovljeni život*, 4, 1974, 327.

Eto, tih nekoliko oblika humanizma, koji su nastajali po grčkim akademijama, trijemovima i trgovima, doprlo je pod raznim plaštevima sve do naših dana. Oni pokazuju nešto vrlo značajno: kakav je ontički čovjek (dualističan, hilemorfističan, senzističan...), takva mu je etika i humanizam.

Kršćanstvo je u svom povijesnom nastupu pokušalo u filozofiji i teologiji stvoriti sintezu iz najvrednijih grčkih dostignuća (platonizma i aristotelizma), a u askezi je poprimilo utjecaj stoičke etike.

Humanizam i renesansa

Drugo raskršće jest povijesni period humanizma i renesanse. Od 14. do 16. stoljeća buknuo je na evropskom tlu, najprije u Italiji, a zatim i u drugim krajevima, humanističko-preporoditeljski pokret koji je išao za tim da se izvade iz pepela sve antičke vrednote i dometi. Taj obnoviteljski pokret, nazvan renesansom, u sebe je uključivao i humanizam jer je sve bilo usmjereno prema čovjeku: u umjetnosti, kulturi, filozofiji, etici... Glavno je obilježje te epohe opetovanje starodrevnih sustava, bez velike izvornosti. U sklopu toga gibanja osjećale su se dvije struje: kršćanska i poganska, koje su se međusobno suprotstavljale u mnogim pogledima. Poganski se humanizam, koji je zastupao autonomiju ljudskih dobara, dizao protiv kršćanskog humanizma koji je pročišćavao i preuzimao estetske i kulturne tekovine antike i uklapao ih u mnogo širi evanđeoski svjetonazor. Glavni zastupnik kršćanskog humanizma u nas bio je Marko Marulić, Splitsanin (1450—1524).

Od francuske revolucije do danas

Važna povijesna prekretnica u novom humaniziranju čovjeka počela je s francuskom revolucijom (1789.) u kojoj su proklamirana eminentno etička načela: bratstvo, jednakost i slobodna. Ali je revolucionarna praksa ubrzo očitovala kako su se te vrednote neslavno pretvorile u svoje oprečnosti: bratstvo u bratoubilačko krvarenje, jednakost u jednakost giljotine, a sloboda u slobodu anarhije. Takvo gubljenje izvornog značenja etičkih vrednota zahvaća sva velika dobra čovječanstva, kao što su: mir, praveda, istina, ljubav, ako se iščupaju iz konteksta moralnog carstva. Francuska je revolucija bila polazište za razne humanizme koji su si nalazili plodno tlo, bilo u socijalno-ekonomskim pokretima, bilo u filozofskim naukama i sistemima.

Humanističke forme između empirizma i idealizma

Engleski empirizam (iskustvo je glavno!) i francusko-germanski racionalizam (razum je glavni!) donijeli su s utilitarističkom i spiritualističkom etikom u 18. i 19. stoljeću raskol ljudske misli. S načelima prosvjetiteljstva potiskuje se svijet religije i objave, a nastupaju razni humanizmi, vrlo oprečnih vidova. Posljedice im odjekuju i u sadašnjem zapadnom društvu, u raznim oblicima. Spomenimo neke vidove:

Deistički humanizam širi misao da je Stvoritelj stvorio svijet i čovjeka, ali ne vodi više nikakve brige ni providnosti o stvorenju. Prepustio ga

je slučajnoj situaciji i neizvjesnoj sudbini. Odatle se u čovjeku rađa čežnja za vlastitom samostojnošću i uređenjem svijeta po svom ukusu i zamišljaju. Vođeni načelom: »Nebo je nebo Gospodnje, a zemlju dade sinovima čovječjim« (Ps 115, 16), deisti su našli plodno tlo u masoneriji 17. i 18. stoljeća u Engleskoj i Americi, a taj je pokret i danas vrlo živ.⁵

Ekonomistička struja humanizma proglašava ekonomski individualizam kao vrhovnu ljudsku vrednotu. Iz toga nastaje kapitalizam, borba za bogatstvom koje se prikazuje kao cilj ljudskog života.

Liberalistički smjer javlja se kao reakcija na individualni ekonomizam, unoseći glas iskonske ljudske naravi i volju naroda kao društveni ideal slobode. Tako se oblikovao val demokracije, tj. proglas da narod treba vladati. Značajni predstavnici: Ch. L. Montesquieu (1689—1755) i J. J. Rousseau (1712—1778).

Mehaničko-materijalistički vid humanizma promatra čovjeka kao stroj u sebi, koji stvara strojeve za sebe. U svojim etičkim postavkama na prvom se mjestu nalazi skrajnji hedonizam — uživalačko sebičnjaštvo — na naturalističkoj osnovi. Zastupnik mu je J. O. de La Mettrie (1709—1751) koji je do te mjere propovijedao sjetilno uživanje kao cilj čovjekova života da je čak preporučivao droge kao sredstva za postizanje sreće. U takav humanizam upadaju danas mnogi mnogo više negoli u 18. stoljeću.

Pozitivistički humanizam vidi ideal u iskustvenoj znanosti, koja se može potpuno provjeravati, i u sociološkoj organizaciji. Radi se o pravoj idolatriji činjenica izvan kojih ne postoji ništa drugo. Pozitivizam se nametnuo kao nova religija čovječanstva u kojoj se njegovao kult genija, razumnosti i znanosti. Ocem pozitivizma smatraju A. Comptea (1798—1875).

Idealističko-panteistički oblici humanizma. Prema promicateljima tog smjera čovjek je dostigao vrhunac svoga razvoja, svebića. Tu ima više podvrsta: *Naturalistički humanizam*: B. Spinoza (1632—1677), *panpsihički humanizam*: F. G. Fichte (1762—1814), *panlogički*: G. W. F. Hegel (1770—1831), *panvoluntaristički humanizam*: A. Schopenhauer (1788—1860) itd. U svim takvim sustavima čovjek iščezava kao osoba, a namjesto osobnosti stavlja se bilo koja ljudska ili povijesno-prirodna vrijednost (narav, psiha, razum, volja, osjet...).

Agnostički humanizam relativizira sve dohvatljive vrednote, a u Apolutno sumnja kao nedohvatno. Obara sve stalne zakone i dobra u ime raznih subjektivnih, psihičkih, povijesnih ili društvenih činjenica i promjena. Ima više zastupnika.

Pragmatični humanizam osobito je zastupan u Sjedinjenim Američkim Državama. Sam po sebi nije ni protureligiozan, ni protuetičan, ali ravna se po krivom načelu: »Istinито je ono što je čovjeku korisno«, te time vodi u grubi utilitarizam. Pragmatizmu je želio dati osobito humanističku notu engleski filozof F. C. S. Schiller (1864—1937).

⁵ Podaci o masonskom pokretu i nauku mogu se naći u knjizi Y. Yvonidesa *Maksimilijan Kolbe* — 16670, Zagreb, 1979, 45—51.

Praksistički humanizam naučava da je čovjek tvorac sebe i svijeta oko sebe. On je graditelj povijesti, glavna vrednota iznad koje nema važnije. Ideal je tom humanizmu tehnički napredak u ekonomski sretnoj i »svijetloj budućnosti«. Osoba ne predstavlja osobit momenat, jer je bitno ono što je kolektivno, tj. generičko biće čovječanstva. Etika i etičke vrijednosti povijesno su i društveno uvjetovane. Cilj je toga pokreta da se revolucijom svijet promijeni te tako nastane novo čovječanstvo.⁶ Otac je takvog humanizma K. Marx (1818—1883), a suvremeni su mu branitelji čuveni marksisti: H. Markuse (1898—1979) sa svojom teorijom da se ljudska sreća može ostvariti samo promjenom materijalnih odnosa u društvu; E. Bloch (1885—1977) sa svojim principom nade koja je ugrađena u čovječju strukturu (Spero, ergo ero — Nadam se, dakle bit ću); G. Lukacs (1885—1979) i drugi.

Rasistički oblik humanizma ističe čovjeka jedne rase, nacije ili države kao natčovjeka nad drugim ljudima. Nastupa antietično, izolacionistički, apartheidski. Glavnim učiteljem toga pokreta uglavnom smatraju F. Nietzschea (1844—1900) s njegovim naukom da se na smrti Boga rađa svijet natčovjeka!

Nasuprot ovim vrstama humanizma valja spomenuti i nekoliko oblika iz tzv. spiritualističkog smjera.

Humanističke forme spiritualizma

Vitalizam: Na ljestvici vrednota život se potvrđuje kao vrhovna vrijednost. Izvire iz Boga, prožima svu vrijednosnu skalu te u čovjeku postiže svoj zemaljski kraj. U takvu nazoru naglašeno je bivovanje bez bitka, životni fluid bez supstancije, etika bez čvrstih načela. Glavni je zastupnik toga vida humanizma H. Bergson (1859—1941).

Fenomenalizam: Ljudska duhovna nutrina, do koje se dopire preko vanjskih fenomena, jest izvor čovječjega dostojanstva. Zastupnici su podložni subjektivizmu, jer im je transcendencija nejasna. E. Husserl (1859—1938) ističe ljudsko znanje, a M. Scheler (1874—1928) ljudsku volju, odnosno ljubav prema drugima, kao najveću vrednotu.

Personalizam se pojavio kao reakcija protiv kolektivizma, bilo idealističkog, bilo materijalističkog. Središte je čovjek, osoba — persona. Ima više vidova i branitelja: E. Mounier (1905—1950) naglašava akciju osobe, a M. Blonde (1861—1949) u akcionizmu razvija sintezu: bitak — misao — akcija.

Sciјentizam — Jedan je od značajnih promotora ovoga pokreta Theilhard de Chardin (1881—1955). Naglašava humanizam koji je obojen pozitivizmom i finalizmom projekcije budućnosti. Čovjekova veličina dolazi od kristocentrične točke Omega. U naučavanju zakonitosti evolucije (vitalizacija, humanizacija, spiritualizacija) ne ističe se dostatno drama slo-

•
⁶ O marksističkom humanizmu usp. A. Kusić, Dijaloško suočenje između marksističke i kršćanske antropologije, *Crkva u svijetu*, 2, 1970, 144—159. O marksistu E. Blochu pisao je u istom časopisu M. Oršolić, Blochov svijet kao laboratorij spasenja, *CUS*, 4, 1975, 307—313.

bode. Etičke vrednote postaju dosta labilne, jer iščezava čvrsta forma u ime razvojnih procesa.

Eto, to bi bile neke fundamentalne forme humanizma u zadnja tri-četiri stoljeća. I ovdje se može reći: kakav će netko propovijedati humanizam, ovisi o tome gdje smješta izvor ljudskog morala i koju svrhu postavlja za ljudski život.

SUVREMENI ATEISTIČKI HUMANIZMI

Ako smo se do sada više zadržavali na teoretsko-filozofskom poimanju humanizma, u njegovim raznim inačicama kroz povijest, sada ćemo se više osloniti na njegovu praktičnu stranu u suvremenom svijetu. Činjenica je da danas nitko toliko ne razglasuje pokret humanizma kao ateisti. To je nekako i razumljivo, jer kad se dokinu vrednote koje su iznad čovjeka i izvan ovoga svijeta, onda je nužno prihvatiti samo ovozemaljsku pojavu čovjeka, od njegova rođenja do smrti, i zemaljske vrijednosti apsolutizirati i raznositi preko svih antena, radio-valova i tiskanih slova.

Ateizam se, prije svega, može općenito opisati ili definirati kao egzistencijalni stav po kojemu čovjek ne priznaje ni Božju vrijednost ni Božju opstojnost. A humanizam je afirmacija ljudske autonomije ukoliko je čovjek sam po sebi norma, tvorac i smisao svoga djelovanja. Ateistički dakle humanizam jest nijekanje ili zaobilaženje Boga kao pratemelja i vrhovnog smisla svega u korist čovjekove afirmacije i njegove aktivne slobode.

Razlog zašto je o tome potrebno govoriti leži u činjenici ateizma koji se pokazuje kao široka i vrlo oštra pojava, upravo kao znak našega vremena. Svjedoci smo kako se danas ne samo pojedinci, nego i skupine uključuju u ateističko gibanje, barem što se tiče praktične strane života. O toj pojavi saborska *Konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu* kaže da »sve šire mase praktički napuštaju religiozni život. Drukčije nego u prijašnjim vremenima nijekanje Boga ili religije i potpuna indiferentnost prema njima nisu više ništa neobično niti stvar pojedinaca; danas se takav stav rado prikazuje kao zahtjev znanstvenog napretka ili nekog novog humanizma« (GS, 7, 3). Taj novi humanizam kod ateista ima toliko vidova koliko ima vrsta ateizma. Zajednička je crta gotovo svima: Ljudsko se dostojanstvo potpuno afirmira samo ako se božansko veličanstvo negira.

Koncilski pregled humanističkih ateizama

Držeći se pregleda što ga je iznio II. vatikanski sabor (GS, br. 19), uočljive su dvije skupine ateista. Jedni zauzimaju jednostavno negativne stavove prema Bogu, ne trudeći se odviše u navođenju razumskih dokaza za svoje držanje, dok drugi nastoje određenim faktorima obrazlagati svoje ateističko življenje.⁷

⁷ Vrijednu studiju o tome napisao je J. Girardi, *L'Eglise face à l'humanisme athée, Unam Sanctam* 65b, 329—384. Ovdje se najviše služim tim radom. Usp. također članak J. Jukića, Teze o našem ateističkom humanizmu, CUS, 4, 1977, 380—384.

Ateisti prema stavovima

Sabor i kod takvih ateista uočava dva aspekta: jedni niječu vrijednost Boga, a drugi jednostavno zabacuju Božju opstojnost.

Nijekaoci Božje vrijednosti. Najprije *praktični ateisti*: »Ima takvih koji toliko uzvisuju čovjeka da vjera u Boga gotovo gubi svoju snagu; oni su, kako se čini, više zauzeti time da afirmiraju čovjeka negoli da zaniječuju Boga« (GS, 19, 2). Kod tih se ateista ne vidi da bi išli za tim da otklanjaju Božju egzistenciju, osim neizravno, ali, makar Bog i postojao, on nema ni važnosti ni vrijednosti s obzirom na čovjeka, niti ljudska vjera ima smisla. Bog se ne miješa u čovjekov život koji svaki pojedinac ispunja na svoj način. I to je upravo prostor za potpuno očovječenje ili humanizaciju ljudskog bića. Drugi su *indiferentni ateisti*: »Ima i takvih koji pitanja o Bogu uopće ne načinju: kao da uopće nisu iskusili religioznog nemira, pa i ne vide čemu bi još vodili brigu o religiji« (GS, 19, 2). Takvi ateisti isključuju svako zauzimanje doktrinarnog stava prema Bogu kao najvišoj vrijednosti. Ravnodušno se vladaju u pitanjima koja se tiču Boga, religije i religiozne problematike. Indiferentni prema Bogu, ali angažirani za čovjeka. Na ove dvije skupine može se gledati sa stajališta odgovornosti: jedni su više, drugi manje odgovorni za svoj praktično-inderentni stav:

— »Oni koji svojevóljno nastoje udaljiti Boga od svoga srca te izbjeći religiozna pitanja, protiv diktata vlastite savjesti, nisu dakako bez krivnje« (GS, 19, 3). Tu svoju odgovornost nose u sebi i pozvani su je rješavati kao ljudska razumna bića.

— »Božanska providnost ne uskraćuje pomoć potrebnu za spasenje onima koji bez svoje krivnje nisu još došli do jasne spoznaje Boga i nastoje, ne bez božanske milosti, postići pravi život« (LG, 16). Ovdje se jasno naznačuje da i ateisti dobre volje, koji zbog raznih životnih uvjeta nisu Boga spoznali, mogu postići spasenje ukoliko ne odbijaju, na svoj način, ponuđenu Božju pomoć, osobito u probuđenu glas savjesti.

Poricatelji Božje opstojnosti. Jedni su *agnostički ateisti*: »Neki naime Boga izričito niječu, dok drugi drže da čovjek ne može o Bogu uopće ništa tvrditi« (GS, 19, 2). Agnostici naime naučavaju da naša spoznaja nije kadra dosegnuti metafizičke zbiljnosti Boga, besmrtnosti duše itd. Stoga se kao ljudi vladaju tako kao da Boga nema, jer je taj problem po sebi nerazrješiv. Čovjek je vrijedan u sebi i tu se vrijedi založiti. Drugi su *metodički ateisti*, jer »pristupaju proučavanju pitanja o Bogu takvom metodom da se dobiva dojam da to pitanje nema smisla« (GS, 19, 2). Ovi su ateisti pošli korak dalje od običnih agnostika. Oni niječu ne samo Božju egzistenciju, nego tvrde da je besmisleno uopće o tome raspravljati. Valja se okrenuti čovjeku, razvijati njegove potencijalitet i tu gledati zadnji smisao svemu što postoji. Treći su ateisti koji *niječu Boga koji nije evanđeoski*: »Neki opet sebi Boga tako predočuju da onaj lik koji zabacuju nikako nije Bog Evanđelja« (GS, 19, 2). To znači da su postali ateistima na osnovi krivo prikazane slike o Bogu, ili na bazi nepotpunog izlaganja religioznih problema. Korijen takvu ateizmu ne leži samo u ateistima — koji su bili dužni pravo se informirati — nego

i u onima koji su zaduženi da Evanđelje i moral Kristov u svijetu propovijedaju i propovijedajući svjedoče.

I za ove vrste bezbožaca ili neznabožaca vrijede gore izložena načela odgovornosti.

Ateisti prema razlozima za svoje stavove

Sabor navodi neke oblike ateizma koji se žele opravdati određenim argumentima. Evo nekih razloga:

Ateisti u ime znanosti, točnije: u ime ljudske spoznaje: »Mnogi, neoprovodano prekoračujući granice pozitivnih znanosti, uporno tvrde da se sve objašnjava samom tom znanstvenom metodom, ili — nasuprot — ne dopuštaju više uopće nikakve apsolutne istine« (GS, 19, 2). Kod takvih je ateista, koje možemo zvati neopozitivistima, uočljivo »prekoračenje« znanstvene granice, jer ne postoji samo ljudska znanost i razum, nego postoji i ljudsko srce i vjera. A i za te činjenice postoje razlozi, koje znanost ne mora razumjeti.

Ateisti zbog zla u svijetu. Drugi nijeću Božju opstojnost zbog toga što ima toliko neobrazloženih činjenica u svijetu koje se ne mogu povezati uz Boga dobrote i ljubavi, a koje su usmjerene protiv čovjeka i svih njegovih vrednota. »Ateizam, osim toga, nerijetko nastaje iz silovitog protesta protiv zla u svijetu« (GS, 19, 3). Dapače, zlo uopće ne prestaje, niti se čak umanjuje, nego, naprotiv, vidimo kako se sve više širi u raznim svojim varijantama, unatoč svim otkrićima tehnike i čudesnim rezultatima znanosti. Takvi ateisti, ako nisu pesimisti nego optimisti, grčevito se drže humanizma koji se sastoji u suzbijanju bijede i patnje, u obećanju sreće i blagostanja, bez jauka i boli, nakon što se uklone fizička i druga zla u svijetu. Nijeću ljudsku težnju za vječnošću i savršenim životom iza groba, a propovijedaju humanizam u okvirima »suzne doline« iz koje će tehnička, znanstvena i medicinska sredstva isušiti svaku kaplju nevolje.

Ateisti radi ljudskih vrednota. Treća forma ateizma koji se opravdava određenim razlozima jest ona koja želi afirmirati ljudske vrijednosti. One su čovjeku vlastite, od njega se ne smiju otuđivati, nego ih valja do kraja humanizirati i apsolutizirati. Ateizam nastaje »iz toga što se nekim ljudskim dobrima neoprovodano pripiše oznaka samog apsolutnog dobra, tako da onda ta ljudska dobra zauzmu mjesto koje pripada Bogu« (GS, 19, 2). Ovu skupinu humanističkih ateista ne smeta toliko crno zlo u svijetu, nego se više nadalački odnose prema onome što je dobro u čovjeku i društvu. Zato sve svoje sile ulažu na područjima umjetnosti i kulture, književnosti, sociologije i drugih grana ljudske djelatnosti. Sve te vrednote imaju svoju autonomiju, ali samo relativnu.

Ateisti — anonimni teisti. Koncil spominje još jednu oznaku ili oblik ateizma. Radi se o onim ateistima koji »njeguju visoka dobra humanosti, a još uvijek ne priznaju njezina Začetnika« (GS, 92, 5). Nema sumnje da su takvi ateisti-humanisti stvaratelji novog humanizma »u kojemu se čovjek definira prije svega po odgovornosti prema svojoj braći i prema povijesti« (GS, 55). Ove ljude, koji humanost njeguju i

novi humanizam oblikuju, možemo nazvati »anonimnim ateistima« zato što nisu svjesni odakle je začetak humanosti i koji je svršetak odgovornosti za braću i za povijest. »Kada, naime, čovjek radom svojih ruku ili pomoću tehnike obrađuje zemlju da donese plod i postane dostojnim prebivalištem čitave ljudske obitelji i kad svjesno sudjeluje u životu socijalnih grupa, on tada ostvaruje Božji plan, koji je bio objavljen na početku vremena da, naime, podvrgne sebi zemlju i dovrši stvaranje, a ujedno razvija i samog sebe. U isti mah opslužuje veliku Kristovu zapovijed da se stavi u službu svoje braće. Kad se čovjek, nadalje, bavi različitim znanostima, kao što su filozofija, povijest, matematika, prirodne znanosti i kad njeguje umjetnosti, može vrlo mnogo pridonijeti da se ljudska obitelj uzdigne do viših načela istine, dobrote i ljepote, i do stvaranja suda od opće vrijednosti« (GS, 57).

Humanistička forma egzistencijalističkog ateizma

Uz spomenute oblike ateizma Sabor napominje da moderni ateizam »pokazuje često i sistematski izgled«. Tu se navode dva oblika: jedan je marksistički, koji se izričito ne imenuje, ali se očito krije pod tekstom: »oslobođenje čovjeka očekuje prije svega od njegova ekonomskog i socijalnog oslobođenja« (GS,20,2), a drugi je egzistencijalistički tip ateizma koji se sustavno izlaže. »Osim drugih uzroka takva (sustavnog) ateizma, tu se želja za osamostaljenjem čovjeka tjera dotle da se podižu poteškoće protiv bilo kakve ovisnosti o Bogu. Oni koji ispovijedaju takav ateizam upinju se tvrdeći da se sloboda sastoji u tome da je čovjek sam sebi svrha, jedini graditelj i demijurg svoje vlastite povijesti, a to se, kažu oni, ne može složiti s priznavanjem Boga, začetnika i svrhe svih stvari, ili bar takvu tvrdnju o Bogu čini posve suvišnom« (GS, 20,1).

Takve karakteristike sustavnog ateizma možemo naći u sustavima modernih egzistencijalističkih filozofa, koji svoj svjetonazor nazivaju humanističkim. Francuski filozof J. P. Sarte čak je objavio jednu knjigu pod naslovom *Egzistencijalizam je humanizam*.⁸ Ovdje bismo ukratko izložili taj vid egzistencijalističkog humanizma koji pobožanstvenjuje ljudsku slobodu, unatoč svoj mučnini i tjeskobi što se doživljava u životu. U knjizi su uočljive četiri osnovne teze u odnosu na ovo što želimo pokazati:

1. *Čovjek je vlastiti projekt*. Pod egzistencijalizmom Sartre razumijeva nauku koja ljudski život čini mogućim te očituje da svaka istina i svaka radnja uključuju povijesnu sredinu i čovječju subjektivnost. Po toj nauci valja poći od subjektivnosti čovjeka kao mjerila svega, a ne od nekih objektivnih kriterija koji bi bili izvan čovjeka. To znači da mi najprije egzistiramo, susrećemo se, pojavljujemo u svijetu, a tek zatim sebe afirmiramo, definiramo, projektiramo (Exsisto, ergo cogito!). Sve niče iz ništa. Prvi stadij jest naša egzistencija (egzistencijalizam nasuprot esencijalizmu), iz koje se stvaraju nacrti. Nema neke općenite ljudske prirode, jer »nema Boga da je pojmi«. ⁹ Čovjek nije ništa drugo nego ono

⁸ J. P. Sartre, *Egzistencijalizam je humanizam*, Logos, Sarajevo, 1964 (prijevod i pogovor dra V. Sutlića).

⁹ Nav. dj., usp. str. 10.

što on sam od sebe zamisli i učini. I samo to. »Čovjek je najprije projekt koji sebe subjektivno živi... ništa ne egzistira prije tog projekta; ništa nije na inteligibilnom nebu, i čovjek će ponajprije biti ono što je projektirao da bude«. ¹⁰ Dakle, čovjek nastaje iz ništa, nikoga nema da bi ga zamislio, htio, projektirao. Sve počinje od te ljudske slučajnosti na ovome svijetu. Čovjek se budi, programira, realizira, humanizira. To je humanizam!

2. *Nema Boga, čovjek je sloboda!* Sartre prigovara francuskim ateistima iz druge polovice 19. stoljeća koji su nijekali Božju opstojnost, ali su i dalje tvrdili da je potreban određeni moral, društvo, svjetsko uređenje, apsolutne istine i vrednote itd. Oni su ukinuli »beskorisnu i skupu hipotezu« da Bog postoji, drži Sartre, ali su ipak ostavili nešto što ljude podsjeća na tog Boga. Nasuprot njima prvi egzistencijalisti radikaliziraju problem te misli, kaže on, da je »vrlo otežavajuće što Bog ne egzistira, jer s njim nestaju svake mogućnosti da se vrijednosti nađu na inteligibilnom nebu; ne može više biti a priori dobroga jer nema beskrajne savršene svijesti da ga misli; nigdje nije zapisano da dobro egzistira, da treba biti pošten, da ne valja lagati jer smo baš na razini gdje ima samo ljudi«. ¹¹ Budući da nema ništa prije nas, jer nas nitko nije želio, možemo biti točno onakvi kakvi mi želimo biti. Nema mjesta nikakvu determinizmu u moralnom pogledu, tj. nema nekih vječnih istina i dobara po kojima bismo bili uvjetovani: »čovjek je slobodan, čovjek je sloboda«. Dapače, čovjek je »osuđen da bude slobodan. Osuđen, jer nije sam sebe stvorio, a ipak, inače, slobodan, jer je, jednom bačen u svijet, odgovoran za sve što čini«. ¹² Dakle, moral bez ikakva izvora, moral samo sa svrhom koja je utemeljena na ljudskoj slobodi kao apsolutnoj danosti. Takvo slobodno djelovanje humanizira čovjeka.

3. *Čovjek odgovornosti.* Ondje gdje postoji sloboda mora biti i odgovornosti, priznaje Sartre. Ali on je dosljedan sebi pa zaključuje: ako čovjekova apsolutna sloboda niče iz čovjeka i ako čovjek, prema tome, ima apsolutnu odgovornost, ona se odnosi isključivo na čovjeka. To jest, svaki je čovjek odgovoran pred samim sobom zašto je izabrao ovo a ne ono. Štoviše, on proteže pojam odgovornosti i dalje, pa veli: »Pa kad smo rekli da je čovjek odgovoran za sebe samog, nismo htjeli reći da je odgovoran za sve ljude.« ¹³ A to znači »što mi izabiremo, svagda je dobro, i ništa ne može za nas biti dobro, a da to ne bude za sve«. ¹⁴ Ovakva nas filozofija može smučivati i nervirati, jer se kosi s činjenicama života, ali je Sartre u njoj ustrajan na teoretskom planu. Stoga, ne može se iz ovakve logike zaključiti ništa drugo nego to da je čovjek odgovoran, ali samo pred samim sobom, pred svojom slobodom. Koji je smisao slobode? — »Sloboda ni u kakvoj konkretnoj prilici ne može imati drugi cilj nego da sama sebe hoće«. ¹⁵ Sloboda je temelj svih vrijednosti. »Mi hoćemo slobodu radi slobode i u svakoj posebnoj prilici. A

¹⁰ Nav. dj., 11.

¹¹ Usp. nav. dj., 17.

¹² Na istom mjestu.

¹³ Nav. dj., 11—12.

¹⁴ Nav. dj., 12.

¹⁵ Nav. dj., 37.

hoteći slobodu, mi otkrivamo da ona sasvim zavisi od slobode drugih i da sloboda drugih zavisi od naše.«¹⁶ Zbog činjenice slobode ništa nije predvidljivo. Sve se može poduzimati i sve je dobro i u redu, samo ako je učinjeno u ime slobode.

4. *Smisao života u akciji.* Sva ljudska stvarnost postoji samo u akciji. A budući da je čovjek projekt koji se treba ispuniti po zakonima vlastite slobode, čovjek nije ništa drugo nego sveukupnost svojih čina. Sartre tvrdi da a priori život nema smisla. Prije nego se počne živjeti, život nije ništa: ni kao mogućnost, ni ideja, ni htijenje, ni volja, ni razumnost. Čovjekova je dužnost da dade smisao sebi. Stoga vrijednost nije ništa drugo nego taj smisao koji se izabire i pretvara u akciju. I to je humanizam. Zašto? — »Humanizam, jer podsjećamo čovjeka da ne opstoji drugi zakonodavac da on sam, i da će on u napuštenosti odlučiti o sebi samom, i jer pokazujemo da se čovjek neće baš kao nešto ljudsko realizirati, obraćajući se samo sebi, nego svagda tražeći izvan sebe neki cilj.«¹⁷

Sartre na kraju veli da ne bi ništa škodilo i kad bi Bog slučajno postojao, jer bi i unatoč tome čovjek bio ono što jest, morao bi pronalaziti, projektirati i realizirati sebe i svoju slobodu. — Bog je suvišan.

Dodajmo odmah nekoliko primjedaba na ovakvo rezoniranje i proklamiranje humanizma. Sartreov način pisanja dosta je nejasan. To priznaju gotovo svi njegovi tumači.¹⁸ A i on je sam poslije govorio da je u spomenutoj knjizi »izrazio ideje koje uostalom nisu bile sasvim jasne . . ., ideje o moralnoj strani egzistencijalizma.«¹⁹ Osim toga, neograničena sloboda nije nikakva sloboda. Kako je moguće odrediti da neko djelovanje nekakva mahnita slobodnjaka neće završiti u općem metežu, jer nije sve dobro za društvo ako je dobro za pojedinca. Nedosljednosti takva humanizma primijetili su odmah i sami marksisti pa je jedan od njih napao Sartrea pamfletom *Egzistencijalizam nije humanizam*.²⁰ Uostalom, i sam je Sartre donekle korigirao svoje mišljenje o pojmu slobode, iako joj ostaje u biti vjeran, uviđajući ipak i mnoge njezine uvjetovanosti.²¹

Na kraju ima jedna tragična činjenica u ljudskom životu koja zadaje smrtni udarac takvu egzistencijalističkom i uopće ateističkom humanizmu, a to je smrt. To i sam Sartre priznaje. Jedina besmislena činjenica s obzirom na slobodu jest smrt, jer prekida svaku mogućnost akcije i transcendencije iz sebe u svijet. U smrti je život konačno zaokružen i pripada kao plijen drugome, po njoj se čovjek eksteriorizira i postaje definitivno stvar.²²

¹⁶ Nav. dj., 38.

¹⁷ Nav. dj., 43.

¹⁸ Usp. A. Kusić, *Areligiozni egzistencijalizam*, BS, 1, 1964, 121—122.

¹⁹ Sarajevski časopis *Dijalog*, 3, 1979, sav je posvećen J. P. Sartreu pod naslovom *Sartre njim samim*; navod na str. 55.

²⁰ Usp. J. Kanapa, *L'Existencialisme n'est pas un humanisme*, 1947, citirano u članku A. Kusića (v. bilj. 18).

²¹ Usp. *Sartre njim samim*, *Dijalog*, 3, 1979, 43—44.

²² Usporedi interpretaciju V. Sutlića u njegovu *Pogovoru Sartreova djela Egzistencijalizam je humanizam*, str. 90.

RAZMIŠLJANJE O ATEISTIČKOM HUMANIZMU

Zašto je bilo potrebno nabrojiti toliko oblika humanizma, a da se ipak još nisu ni iscrpili? Razlog je u tome što svaka povijesna epoha i društvo žele istaknuti određene vrednote kao vrhunske na svojoj moralnoj ljestvici: hedonističko doba njeguje tijelo, prosvjetiteljsko se klanja razumu i znanosti, egzistencijalističko obožava ljudsku slobodu, socijalističko se zauzima za gospodarsko-društvenu dobrobit. Dapače, svaki čovjek u svome životu uviđa potrebu stupnjevanja vrednota. Tako dolazi do zaključka da ono što je bilo maksimalno vrijedno u mladosti može biti sporedno u zreloj dobi, pogotovo u starosti. Nemaju isti razmještaj vrijednosti jedan šesnaestogodišnjak i jedan šezdesetogodišnjak. No, takvo se vrednovanje događa unutar zemaljske skale dobara i ovozemnog humanizma.

Valja priznati da ni vjerniku ni nevjerniku nije uvijek lako postaviti ljestvicu vrednota. Opravdanje se nalazi u tome što su zemaljske vrijednosti bitno povezane s nadzemaljskima, duhovne s materijalnim, duševne s tjelesnim. Zato u postavljanju vrijednosne liste ulazi ne samo cjelina čovjekova života, nego i hitnost raznovrsnih vrednota.²³

Ipak, za jednog vjernika kršćanskog opredjeljenja najviša je vrednota Bog i njegovo kraljevstvo u ljudskim srcima, a ostalo je sve tome podložno. Život je vredniji od jela, tijelo od odijela (usp. Mt 6,25). I tako redom.

Relativnost i ograničenost ateističkih humanizama

Suvremeni ateisti raznih oblika i boja ne mogu prihvatiti Boga ni u njegovoj vrijednosti ni u njegovoj opstojnosti ponajviše zato što odnos između Boga i čovjeka zamišljaju po ključu robovlasničkog sustava. Gospodar je slobodan, punopravan i ima svoju vlastitu inicijativu, a rob je posve ograničen i uvjetovan, bespravan i bez ikakve inicijative. Gospodar ima svoju svrhu i odgovoran je pred sobom, dok rob nema drugog smisla doli robovanja, unatoč željama da bude slobodan. Za robovlasnika ne vrijede zakoni, osim onih koje on sebi postavi, a rob je povrgnut normama svoga gospodara koji ima pravo života i smrti nad robljem. Ako se tako shvaća odnos između Boga i čovjeka kao između gospodara i roba, onda će reakcija ateista biti normalna pojava, a proklamiranje će se apsolutnog humanizma širiti pod okriljem ateizma da bi se potvrdilo ljudsko dostojanstvo.

Humanizam je, kako je istaknuto, afirmacija ljudske samostalnosti ukoliko je čovjek svrha, norma i tvorac svoga djelovanja. Zemaljski humanizam, koji želi biti neovisan o bilo kakvu nadzemaljskom biću, jest vrednovanje stvari u svijetu i samo za svijet, dok religiozni humanizam, konkretno kršćanski, označuje i proglašuje samo relativnu autonomiju uviđajući čovjekovu vezanost uz Boga kao Apsolutno Biće.

Tu bismo relativnu samostalnost mogli utemeljiti na trostrukoj činjenici — transcendenciji, ljubavi i utjelovljenju, što može poslužiti kao odgo-

²³ Usp. B. Häring, nav. članak, str. 176—186.

vor i protuteža isključivo ovosvjetskom humanizmu kakav zastupaju ateisti.²⁴

Transcendencija: Ima nešto zajedničko između ateista i teista. To je uvjerenje da »sve na zemlji treba biti uređeno prema čovjeku kao svom središtu i vrhuncu« (GS, 12,1). No, odmah se moramo pitati što je čovjek? Vidjeli smo da on o sebi »izriče mnoga mišljenja, različita, pa i suprotna, u kojima se često ili toliko uzvisuje da sebe smatra apsolutnim mjerilom ili se snizuje do očaja, odakle je tjeskoban i smeten« (GS, 12,2). Misaono odudaranje ateista od teista počinje s pitanjima koja se tiču čovjekova dolaska i odlaska s ove planete. Nevjernici tvrde da je naša pojava uvjetovana samo ljudskim i zemaljskim faktorima, a s prestankom disanja treba na sve staviti točku zaključnicu. Vjernici kažu da je božanska centrala proizvela ljudsko svjetlo koje baca zrake u vječnost. U takvu egzistencijalnom stavu Bog se pokazuje kao najveća zbiljnost i vrijednost koja neizmjereno nadilazi čovjeka i njegov svijet. Bog i čovjek nisu na istovjetnoj bivstvenoj razini kao što su u istom redu čovještva i smrtnosti gospodar i rob. Unatoč određenoj analogiji bića, postoji temeljna razlika u bitku, u egzistenciji, u slobodi, vrijednosti i savršenosti između Boga i čovjeka. Beskarajnu Božju nadilaznost ponad čovjeka nazivamo transcendencijom, onostranošću. Mnoštvo je činjenica u čovjekovu životu koje zovu tu onostranost: sposobnost spoznaje želi dokučiti vječne istine; čežnja srca ne zadovoljava se ograničenim dobrima, koliko ih god bilo; ljudska sloboda osjeća u sebi nekakvo božansko bilo. Sve se to po svojoj prirodnoj sklonosti i strukturi proteže kroz vrijeme i prostor i usmjeruje iznad vidljivih ograda ovozemnog ljudskog obitavališta.

U svome stvaranju Bog je zamislio čovjeka kao gospodara svega vidljivoga, stavljajući preda nj životni upit: Želiš li, čovječe, u svojoj dinamici stvaralaštva i u razvoju zatečenih sposobnosti dokučiti mene ili samo sebe? Ako se čovjek ili cijelo društvo savije nad samim sobom, onda će taj proces postizanja vlastite autonomije ostati omeđen zemaljskim granicama, stvarajući zrnca kozmičke prašine. Sve to vrijedi i za zvučni pokret »novog humanizma« koji se ne izriče »samo filozofskim teorijama nego je veoma naširoko zahvatio književnost, umjetnost, tumačenje humanističkih znanosti, povijesti, dapače i državno zakonodavstvo« (GS,7,3). A ako se otvori prema transcendenciji, gospodujući nad samim sobom i prirodom u skladu s vječnim zakonima koji su upisani, bar inicijalima, u jezgru ljudskog fenomena, čovjek će, sačuvavši određenu autonomiju, ispuniti Božji plan.

To što se Bog pri tome služi putovima patnje, bolesti, starosti, smrti..., putovima koji se nama čine neprohodnima, protuprirodnima, samo je znak da je Bog u izvođenju svoga nacрта humanizacije čovječanstva neizmjereno umniji od najumnijih pozemljara, jer je u svoj odgoj čovjeka kadar uklopiti podzemna, zemna i nadzemna sredstva, koliko god ona izgledala Grcima ludosti, a Židovima sablazni!

Ljubav: Drugi razlog zbog kojega smatramo čovjeka relativno autonomnim, nasuprot ateističkoj koncepciji apsolutne autonomije, jest činjenica

²⁴ Usp. J. Girardi, nav. članak u bilj. 7, str. 356—360.

ljubavi u koju vjerujemo. Znamo da na ovaj svijet dolazimo kao pokloni zemaljske roditeljske ljubavi. Ali iznad te čudesne pojave treba tražiti izvorište sve zbilje u Bogu. Temeljna struja ljubavi jest sloboda. Ako Bog stvara čovjeka iz ljubavi i s ljubavlju, ne može ga stvoriti neslobodna, a da ljudsko biće ne zadrži svoje dostojanstvo zasnovano na principu povjerenja. »Posebno bitna crta ljudskog dostojanstva jest ta što je čovjek pozvan da stupi u dijalog s Bogom, jer samo stoga postoji što ga je Bog iz ljubavi stvorio i što ga iz ljubavi stalno uzdržava. Čovjek ne može živjeti punim životom po istini ako tu ljubav slobodno ne prizna i svome se stvoritelju ne povjери« (GS, 19,1). Između robovlasnika i roba valjaju se valovi straha, strogosti, hladnoće i nepovjerenja. A između Stvoritelja i stvorenja prolazi struja topline, pouzdanja, vjernosti i ljubavi, ako stvorenje želi! Samo u ozračju uzajamnog povjerenja čovjek se odgaja, humanizira: u kušnjama ovozemnih vrednota koje treba podrediti vječnima. Jer, doista, ljubav je jača i od smrti!

Utjelovljenje: Glavna razlika između kršćanske religije i ostalih religioznih ili areligioznih sustava jest u tome što kršćanska vjera uči da se Bog prvi »sjetio« i pošao prema čovjeku, a ne čovjek prema Bogu. U kršćanstvu prvenstveno Bog traži ljude, a tek u drugom stadiju ljudi tapkaju za Bogom koji se već svojevrсно ponudio ljudskoj slobodi. Ako imamo na pameti grčke religiozno-mitološke titane, npr. Prometeja koji je Zeusu ukrao vatru da je donese promrzlom čovječanstvu, ili Tantara koji je odao božanske tajne ljudskom rodu, koji su užasno bili kažnjeni zato što su htjeli pomoći čovjeku, onda nam postaje mnogo simpatičnija slika kršćanstva u kojem je sam Bog došao na svijet da pomogne čovjeku. Po drugoj božanskoj osobi, utjelovljenom Bogu, znamo odakle je čovjek, zašto je na svijetu, kamo se uputio. Po njemu čovjek može imati puninu humanosti, novog humanizma kojem se temelji udaruju na zemlji, a krov postavlja na drugom svijetu. Njegova božanska osoba — s božanskom i ljudskom naravi — jest vrhunaska vrednota, osobna i zajednička, i za svakoga čovjeka i za cijelo čovječanstvo. »Misterij čovjeka postaje doista jasan jedino u misteriju utjelovljene Riječi« (GS, 22,1).

Zaključak

Iz svega dosad rečenoga razvidno je da će sva ljudska nastojanja oko očovječenja čovjeka završiti u pseudohumanizmu ili u semihumanizmu ako ljudi ne nadiđu granice i najvećih zemaljskih dobara. Prauzor autentičnog humanizma, Krist, uči nas da istinske i trajne vrijednosti dolaze iz čovjekove jezgre, iz srca. Niču i završavaju u području duha, a ne tvarnoga svijeta. Zasnivaju se na etičkim zakonima, a ne na tjelesnim nagonima. Usmjerene su na vječno vrijedno, a ne na privlačno prolazno. Zato se ljudima nudi ovakva ljestvica vrednota:

Pod sobom imati zemlju: Zagospodariti ovom planetom i svemirom. Vladati nad svim neživim stvarima i živim nerazumnim stvorovima. U tu je svrhu čovjek opremljen inteligencijom i slobodnom voljom.

Oko sebe stvarati zajedništvo ljubavi: Sve ljude priznati svojom braćom i biti odgovoran prema njima, njihovim stvarnim potrebama duha i tijela. Rasti u uzajamnoj ljubavi i solidarnosti.

Nad sobom priznati Gospodina: Ako smo svi braća, onda svi imamo zajedničkog Oca koji je stvorio plan i svakome daje potreban elan da izvrši Božju zamisao s čovjekom i cijelim čovječanstvom.

Stoga, tko god podigne slučalicu svoje savjesti ili pročita poruku svete povijesti, može čuti Isusov glas: Čovječe, što ti koristi ako sav svijet zadobiješ, sa svim njegovim dobrima, a sebe samoga izgubiš ili sebi naudiš kao duhovnom biću određenu za život vječni (usp. Lk 9,25). Osmisliti sebe u cjelini božanskog i ljudskog projekta jest pravi humanizam!

THE PROBLEM OF DIFFERENT KINDS OF HUMANISM

Summary

The author deals, first, with an historical retrospective of Humanism searching its meaning and general lines in Greek philosophy, in the period of the Humanism and Renaissance and in the last two centuries (after French revolution).

Second part of this article treats the problem of some modern atheistic forms of Humanism. The doctrine of the Council Vatican II on the atheism (*Gaudium et spes*, 19—21) and the humanistic aspects of the atheistic existentialism (J. P. Sartre) are being diffuse analysed.

In the third part the author lays down some reflections on the atheistic humanism from the point of view of the christian faith. The values of the Transcendence, Love of God and Incarnation show the relativity and limitation of the atheistic humanism.

In conclusion: if a man (or a society), striving to humanize himself, does not exceed the bounds of the greatest worldly goods, he is going to succumb to a semihumanism or to a pseudohumanism.